

К. О. Черемних

ТЕКСТУАЛЬНЕ ЖИТТЕКОНСТРУЮВАННЯ: ОСОБИСТІТЬ МІЖ ПИСЬМОМ І ЧИТАННЯМ

Розглянуто епістемологічний, методологічний і теоретичний виміри проблеми текстуального життєконструювання. Опозицію репрезентативної і комунікативної функцій мовлення диференційовано як імпліцитний принцип організації простору психологічного міжпарадигмального діалогу та основу епістемологічної варіативності. Виокремлено інтегральні вектори інтерпретації особистості та персонального життя в контексті текстуальних життєпрактик. Показано, що позиція персонолога та аналізована ним особистість утворюють комунікативну єдність. Проблематизовано питання про конституювання особистості метанаративом тексту психологічної інтерпретації.

Ключові слова: лінгвістичний поворот, прагматичне значення, комунікативна функція мовлення, діалог, наукова раціональність, особистість, текстуальне життєконструювання.

Рассмотрены эпистемологическое, методологическое и теоретическое измерения проблемы текстуального жизнеконструирования. Опозиция репрезентативной и коммуникативной функций речи дифференцирована как имплицитный принцип организации пространства психологического межпарадигмального диалога и основа эпистемологической вариативности. Выделены интегральные векторы интерпретации личности и персональной жизни в контексте текстуальных жизнепрактик. Показано, что позиция персонолога и анализируемая им личность образуют коммуникативное единство. Проблематизирован вопрос о конститировании личности метанарративом текста психологической интерпретации.

Ключевые слова: лингвистический поворот, прагматическое значение, коммуникативная функция речи, диалог, научная рациональность, личность, текстуальное жизнеконструирование.

Epistemic, methodological and theoretical dimensions of the problem of textual life-design are discussed. The opposition of representative and communicative functions of speech is treated as an implicit organizational principle of space of psychological cross-paradigmatic dialog and as a background of epistemic variety. General vectors of interpretation of personality and personal life in the context of textual life-practices are distinguished. The position of personologist and the personality that he/she analyzes are identified as a communicative integrity. The problem of constituting of personality by the metanarrative of the text of psychological interpretation is raised.

Key words: linguistic turn, pragmatic meaning, communicative function of speech, dialog, scientific rationality, personality, textual life-design.

Наша мова заздалегідь малює певну картину. Що робити з цією картиною, як її застосувати – це залишається незрозумілим. Очевидно, проте, що її потрібно дослідити, якщо ми хочемо зрозуміти смисл наших висловлювань. Але картина здається нам чимось таким, що знімає з нас необхідність цієї роботи; вона вже вказує нам напевне застосування. Таким чином вона бере нас у полон.

Л. Вітгенштайн

Проблема текстуального життєконструювання не є для психології новою. Більше ніж півсторіччя психологічне знання розвивається і трансформується в епістемологічних умовах, коли основні положення лінгвістичного повороту є артикульованими, а ідеали раціональності і переконливості – множинними. Асимілюючи методологічні презумпції структуралізму, герменевтики, лінгвістичної філософії, психологія відгукується на інтегральну детериторизацію знання появою синтетичних напрямків. Як представники, так і опоненти нових психологічних сьогодні вповні відрефлексували положення “життя є текст” і диференціювали його як предмет міжпарадигмального діалогу. Аналіз текстів укладає самостійний вимір сучасних психологічних досліджень та успішно проєкується на різні площини прагматики [1–5].

Разом з тим зміст трансформацій, яких у межах двох хвиль лінгвістичного повороту зазнали інтерпретації самої мови, тексту і знака, залишається фактично поза межами психологічної рефлексії. Зауважимо, що саме ці трансформації мають прямі методологічні наслідки для психологічного прочитання суб'єктивності і в першу чергу – для психології особистості. Від того, що саме персонолог буде розуміти під текстом, цілком і повністю буде залежати запропонована ним інтерпретація текстуального життєконструювання. При цьому опозиція репрезентативної та комунікативної функцій мовлення досі залишається імпліцитним принципом організації простору психологічного наукового спілкування, що перешкоджає взаєморозумінню і подоланню актуальних для сучасної ситуації категоріальних криз.

Саме *меті* виокремлення умовних векторів інтерпретації особистості та переживання нею власного життя у зв'язку з текстуальними практиками і присвячена ця стаття.

Нагадаємо, що в результаті лінгвістичного повороту оформлюється прагматична концепція значення. У межах останньої значення мовного знака розглядається як таке, що конститується в практиці слововживання. Визнання опосередкованості прийняття того чи іншо-

го значення належністю людини до контексту певної метанарації зумовлює трактування знака як пустого – відкритого нескінченній множині культурних (ситуативних) інтерпретацій. Значення розчиняється в його варіативності, а об'єкт як якісна визначеність самості – у плюральності трактувань. У результаті втрачається денотат як онтологічний гарант семантичної визначеності, а необмежений семіозис розглядається як єдина форма існування будь-якого феномена, включаючи самого суб'єкта [6].

Артикуляція положення про те, що знак набуває свого остаточного і неповторного значення в конкретному вживанні, постає маркером деабсолютизації інструментальної (репрезентативної) функції мови. Мова трактується вже не як засіб вираження смислу, а як форма його конституювання, при цьому вона є такою тотальністю, яка не піддається аналізу ззовні. Тобто нівелюється претензія висловлювання на вираження дотекстового (позатекстового) універсального смислу, а значення мовних знаків забезпечуються і обмежуються комунікативним контекстом їх вживання. Текст так само розглядається як поле методологічних операцій, просторова багатолінійність, яка реалізує свій зміст у практиці говоріння, зверненій на конкретного співбесідника.

Урахування опосередкованості змісту знання залученістю його носіїв до мовних практик (визнання надіндивідуальної мовної гри як квазісуб'єкта пізнання) уможливило артикуляцію альтернативної щодо метафізичного ідеалу переконливості – переконливості герменевтичної. Значення понять опиняються, за формулюванням Бодрійяра, “по той бік істини та хибі” [7, с. 165]. Замість бути інструментами інституціонального примусу, нав'язування вдовоної згоди щодо істинності бачення “об'єктивної реальності” поняття перетворюються на процедурні засоби консенсусу (засоби пошуку згоди, значущої для всіх учасників комунікації), який належить локальній мовній грі та досягається в дискурсі (діалогічній, прозорій, рівноправній процедурі аргументації). Саме мова як мовлення, як діалог є сьогодні центральною категорією проєктів подолання криз ідентифікації та репрезентації і воскресіння суб'єкта в комунікативних практиках.

Повертаючись до питання про текстуальне життєконструювання, зауважимо, що внаслідок розвитку основних положень концепції прагматичного значення в методології соціогуманітарних наук відбувся зсув дослідницького фокуса з текстуального продукту на практику текстовиробництва (або ширше – з ізольованих сутностей на процес комунікації). Останнє зовсім не свідчить про безсенсовність аналізу конкретних фрагментів тексту (які, так чи інакше, будуть фіксованими, кінцевими, обмеженими), але цілковито визначає параметри такого аналізу. “Життя як текст” – це яскравий приклад ілюстрації положення

про процедурність герменевтичного типу раціональності, коли предмет – це метод.

У працях Р. Барта та У. Еко знаходимо диференціацію тексту як твору (кінцевої, цілісної, завершеної структури, що має автора, сюжет, жанр) і тексту як конструкції, що варіює в середовищі ризоморфно організованої мови [8–12]. Ми вбачаємо принципову різницю для психології (незалежно від прийняття чи заперечення презумпції мовної організації життя) у збереженні чи деконструкції трактування персонального життя як твору, оскільки, як зазначалося вище, такі відмінності в інтерпретації вкорінюються у різні епістемологічні контексти.

У випадку збереження означеного трактування ми спостерігаємо ніби “напівлінгвістичний напівповорот” – життя є текст, але текст є твір. З власних позицій зауважимо, що такий розворот не виходить за межі метафізичної раціональності, оскільки не долає суб’єкт-об’єктну опозицію. Розуміння життя як твору відсилає до монологічної претензії на фіксацію смислу в констатуючому мовленні, яка суперечить інтерпретації смислу як такого, що конститується в діалогічній практиці – у процесі “роботи тексту”. Задана у своїх зв’язках, текстуальна структура твору здійснює сугестивний тиск – прагне зафіксувати в собі кінцеве значення елементів, центрувати, а отже – обмежити, простір текстовиробництва. Спроба вжити мовну структуру в тому ж самому значенні (у тих самих зв’язках), у яких її було вжито в попередній комунікації, наперед визначає вислів як штучний, аутичний, монологічний щодо актуальної життєвої ситуації. “Репродуктор” за рахунок ігнорування Іншого “випадає” з комунікації – виявляється ізольованим від процесу власного життя.

Спробуємо розглянути цю суперечність докладніше. Співвідношення людини і її життя з текстом можна зобразити у вигляді трьох основних позицій та відповідних їм практик. Людина може бути героєм тексту, автором тексту та його читачем. Відповідно, з позиції аналітика (персоналога) ми можемо розгортати три відмінних інтерпретації особистості, що, звичайно, неодмінно буде позначатися і на моделях розуміння особистістю себе – на моделях персональної ідентичності.

Розуміючи людину як *героя* (перша модель), ми говоримо про *успішність виконання* головної ролі щодо заданої (нормативної) біографії – *чийогось твору*. Параметрами аналізу тут можуть бути критерії оцінювання проходження приписаного життєвого шляху та риси особистості, що визначають профіль “життепридатності” та “життеуспішності”. Нема потреби докладно зупинятися на тому, чому така інтерпретація особистості є характерною насамперед для догуманістичного етапу психологічної думки та може бути співвіднесеною з традиційною культурою. Переживання осмисленості життя в

цьому випадку можливе лише за умови абсолютності аксіологічних констант, які задають як простір життя особистості, так і простір життя її аналітика, у зв'язку з чим останньому відводиться функція *вимірювання, діагностики* – звіряння конкретної біографії конкретної особистості з еталоном або “нормою”. У традиційній культурі персонолог та особистість, яку він досліджує, опиняються всередині однієї системи культурного метанаративу, і ніхто з них не виказує йому недовіри, не претендує на його переосмислення.

Традиційна модель життєконструювання не витримує випробування аксіологічною плюральністю сучасності. Разом з тим, усупереч очевидним сьогодні обмеженням, така модель надавала та частково зберігає можливість надавати широке поле для смислопородження всередині традиції завдяки невичерпній символічній глибині тексту культурного метанаративу, що трактувався століттями. Особистість як герої, не претендуючи на авторство тексту власного життя, звернена на осягнення смислу метатвору, заданого в символічній формі, тобто звернена на розуміння чогось зовнішнього щодо неї самої. У зв'язку з останнім у традиційній культурі для особистості залишається відкритою практика читання (інтерпретації) і, як наслідок, практика письма (розгортання власного прочитання). Однак ще раз наголошуємо на тому, що інформаційне суспільство залишає мало можливостей для збереження (ізоляції) будь-якого традиційного тексту та руху в його межах.

Друга модель – розуміння особистості як *автора* власного життя, а життя – як *власного твору*. Тут психологічний категоріальний апарат відсилає нас у першу чергу до екзистенційно-гуманістичної традиції та категорії суб'єкта. Артикуляції саме цієї інтерпретації слугує множина категорій самореалізації, унікальності, оригінальності, самоздійснення, екзистенційного і біографічного проєктів, життєвого сценарію тощо. Предметом психологічного аналізу в цьому випадку постає сам “твір життя”, а параметри аналізу можуть бути найрізноманітнішими (залежно від етичних “уподобань” *критика*, в ролі якого опиняється персонолог). *Оцінюючи* життя як твір, психологія говорить про нього мовою гармонійності, цілісності, масштабу, глибини, висоти, краси, задуму та реалізації, а особистість як автора наділяє передусім готовністю до етичного вибору, творчим потенціалом та свободою його розгортання.

З огляду на відносну “легітимність” у науковому психологічному дискурсі критики першої з двох описаних моделей інтерпретації особистості (принаймні на рівні критики теорії рис і класичного експерименту та дискусій щодо детермінізму в психології) саме в цю (другу) звичну та зрозумілу модель знову і знову потрапляє персонолог,

покладаючи особистість як текст, а текст – як твір, ігноруючи суперечність між самим концептом авторства і неперервністю діалогічного варіювання в процесі пошуку комунікативного консенсусу.

Автор для себе (а, наділяючи особистість авторством, психологія неминує пропонувати їй відповідну модель ідентичності) – це фігура суб'єктивного володіння дискурсом. У контексті текстуального життєконструювання людина, що покладає себе автором, претендує на володіння таким знанням про своє життя, яке можна викласти в оповіданні, – знанням повним, несуперечливим, завершеним. Таким чином, з одного боку, “автор” сам підпадає під сугестивну дію констатуючого мовлення (дію розповідних ліній тексту) та виявляється обмеженим необхідністю бути відповідним цьому текстові. З другого боку, особистість як автор життєвого твору виносить цілісність свого життя на суд своїх “читачів”, “глядачів”, “критиків” і потрапляє в ситуацію *оцінки/самооцінки*, що призводить до радикалізації зв'язків, які складають структуру тексту та бінарно-опозиційної організації останнього. “Автор” (усупереч номінальному авторству) практикує не письмо як віднаходження нових зв'язків, породження нових прочитань, а, підкоряючись владі дискурсу соціальної конкуренції, занурюється в практику *репрезентації та захисту зв'язків наявних*. Саме зверненість Я-тексту особистості як автора на себе як героя сукупно з обмеженістю потенціалу варіювання заданої зсередини текстуальної структури не залишає особистості простору для пошуку, сумніву, розуміння, інтерпретації, які ми співвідносимо з читанням та письмом як комунікативними практиками смислопородження.

Як бачимо, спроба зафіксувати смисл у межах структури твору власного виробництва відрізняється від такої фіксації у випадку нормативної біографії тим, що сугестивний тиск Я-центрованого тексту (апріорі більш закритого, жорсткого і плаского) виявляється інтенсивнішим, ніж сугестія культурного метанаративу. Отже, покладання себе автором та героєм одночасно значно більшою мірою, ніж перебування в позиції героя без претензії на авторство, обмежує можливість переживання осмисленості життя через варіювання конфігурації смислових зв'язків. Попри означені вище негативні наслідки для самої особистості у контексті наукової рефлексії ця інтерпретативна модель, безсумнівно, постає як така, що конститує. Саме цілеспрямованій увазі до суб'єкта завдячує сьогодні своїм існуванням психологічний дискурс в усьому багатстві своєї понятійної бази. Розробленість (диференційованість та чутливість) наукового комунікативного простору забезпечує появу множини інтерпретацій та уможливорює міжпарадигмальний діалог.

Третя модель текстуальної інтерпретації особистості спирається на розуміння тексту як комунікативної практики і пропонує трактування особистості як *читача*. Тут доцільним було б звернутися до Бартової фігури *скриптора*, яка в процесі варіювання зв'язків елементів тексту поєднує в собі практики письма і читання. Переходячи до цього розвороту проблеми, хотілось би акцентувати увагу на такому положенні. Оскільки практика письма передбачає *залучення культурних змістів до нових зв'язків – збагачення їх смислоємності в нових вживаннях*, письмо можливе лише як наслідок читання. Принципово тут є спрямованість скриптора на *розуміння зовнішнього (щодо Я) тексту*, його прагнення *зрозуміти співбесідника*. Інакше кажучи, семантична цілісність Я – шукане переживання себе живим – відбувається (конфігурується, здійснює власний зміст) унаслідок спрямованості інтерпретативних можливостей на невідоме, що їх збагачує. Я постає як інтерпретативна конфігурація в дії.

Життеконструювання, таким чином, розгортається не як цілеспрямоване структурування наявного досвіду, але як варіювання конфігурації-відгуку в процесі осягнення та переживання фрагмента тексту культури, що досвіду не належить. Лише покладаючи себе читачем і звертаючись назовні, особистість стає відкритою практиці письма та переживанню власної присутності.

Ключами до розуміння особистості як читача (а саме позицію *орієнтованого на розуміння співбесідника* відкриває персонологу прийняття положення про комунікативну генезу знання) можуть бути відкритість (діалогічність) Я-тексту, інтерпретаційні можливості скриптора та механізми їх обмеження. До таких параметрів можна віднести як інтегральне і те, героєм, автором чи читачем життя людина покладає себе в Я-тексті, що також зумовлюватиме інтенсивність сугестивного тиску тексту, жорсткість наявних у ньому смислових зв'язків та багатство (чутливість) інтерпретаційного коду. Серед інструментів аналізу перспективним видається виявлення наявних у Я-тексті метафор, макроструктурних компонентів, засобів його взаємодії з іншими текстами, а також розгорнутості в ньому іронії та гри як прийомів деабсолютизації презентованих смислових зв'язків.

Висновки. Підсумовуючи сказане, хотілось би підкреслити такий зв'язок: виступаючи співбесідником (читачем) особистості, персонолог сам задає метатекст розгортання її життя та локалізує її в ситуацію випробовування як героя, ситуацію виставки та оцінки як творця, або в ситуацію діалогу – як шукача смислу, готового зустрітися з невідомим та зрозуміти інше.

Л і т е р а т у р а

1. *Брокмейер Й.* Нарратив : проблеми и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.
2. *Витгенштейн Л.* Философские исследования / Л. Витгенштейн // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 79–128.
3. *Можейко М. А.* Воскрешение субъекта / М. А. Можейко // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 134–135.
4. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас ; пер. с нем. ; под ред. Д. В. Скляднева ; послесл. Б. В. Маркова. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
5. *Филипович А. В.* Лингвистический поворот / А. В. Филипович // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 417–418.
6. *Можейко М. А.* Пустой знак / М. А. Можейко // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 639–341.
7. *Бодрийяр Ж.* Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. – М. : Культурная революция ; Республика, 2006. – 269 с.
8. *Барт Р.* Смерть автора / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – С. 384–391.
9. *Барт Р.* От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – С. 413–423.
10. *Эко У.* Открытое произведение: форма и неопределенность в современной поэтике / У. Эко. – СПб. : Академ. проект, 2004. – 384 с.
11. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 544 с.
12. *Эко У.* Роль читателя. Исследование по семиотике текста / У. Эко. – СПб. : Симпозиум, 2007. – 502 с.

© Черемних К. О.

И. В. Кряж

**ЦЕННОСТНЫЕ ПАРАМЕТРЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ:
ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ**

Наведено результати емпіричного дослідження 336 респондентів. Екологічна складова якості життя утворена двома смисловими сферами – екологічної безпеки та прилучення до природи. Домінуючий ціннісно-смисловий вимір якості життя задано опозицією “контроль над ресурсами – внутрішній ресурс”. Прилучення до природи є духовним ресурсом особистості, тоді як екологічну безпеку віднесено до зовнішньої детермінанти суб’єктивного благополуччя. Показано трансформації параметрів якості життя залежно від макроекономічної ситуації.